

*Szetey Szabolcs:*¹

A prédikáció a liturgiában

Abstract. Preaching in the Liturgy.

In the present paper, I examine the relationship between preaching and liturgy. I only focus on preaching in the services on Sundays and feasts. First of all, I offer an overview of Hungarian Reformed theoretical and practical liturgical books, service books, and books of liturgics concerning the relationship between preaching and liturgy from the 16th century to the recent days. The importance of preaching overshadows the liturgical function of the sermon; prayers, church music, hymns, and psalms are consequently losing relevance in the worship. The theoretical and practical books emphasize consistently, that the preaching must be presented and regarded as one of the elements of the liturgy/service. Preaching takes place within the service; the sermon has to be based on and contacted all the liturgical elements of the congregation's worship. Balance between preaching and liturgy should be discovered, and established in order to worthily celebrate our services.

Keywords: preaching, liturgy, reformed liturgy, history of preaching, history of liturgy

¹ Intézetvezető docens, Károli Gáspár Református Egyetem Tanítóképző Főiskolai Kar, Hittanoktató- és Kántorképző Intézet. E-mail: szetey.szabolcs@kre.hu. A szerző a jelen tanulmánnyal köszönti dr. Dávid István főiskolai tanárt, orgonaművészt, úgy is, mint egykori tanítványa és úgy is, mint kollégája.

Tanulmányomat fogalmi pontosítással szeretném kezdeni. A tanulmány címe alatt elsősorban a vasár- és ünnepnap (fő)istentisztelet jelenségét, kérdését és problematikáját értem. Prédikáció alatt tehát a jelen tanulmányban kizárólag a vasár- és ünnepnap (fő)istentisztelet igehirdetését, annak az egész liturgikus cselekményben való megjelenését, az egész istentiszteletben betöltött szerepét értem, és szeretném liturgiátörténetileg vázolni, bemutatni.

Úgy érzem, mai istentiszteleti gyakorlatunk egyik neuralgikus pontja pontosan az, hogy miként, illetve miként nem rendelkezik a református keresztyén igehirdetés liturgikus relevanciákkal, azaz nem elég csupán a prédikálást és a prédikációt a homiletika szabályai, tudománya szempontjából vizsgálni, hanem mindig tudatában kell lennünk, hogy a prédikáció az istentiszteletnek csak egy része.

Tanulmányomban a prédikáció és a liturgia viszonyát ágendáink, szertartáskönyveink és liturgikáink segítségével szeretném bemutatni, különös figyelmet szentelek annak, hogy mit írnak és tanítanak ezek a források a prédikáció és az istentisztelet viszonyáról és összefüggéseiről.

Huszár Gál graduál-énekeskönyvében (1574) megtalálható a reformáció századának teljes – prédikációs és úrvacsorás, ünnepi főistentiszteletének – rendtartása, amit az egész istentisztelet történeti kontextusba és fejleményekbe ágyazott leírása vezet be.² Az istentiszteletet felvezető részek (ordinárium és proprium tételek után) következik a „Minifter” által mondott imádság (kollekta), majd egy próféta vagy apostoli szakasz felolvasása. Ezután a gyülekezet (község) invokációt énekel, az ének alatt a lelkipásztor a „Predicator űekebe fel állott”, az adott vasár-, illetve ünnepnap evangéliumi szakaszát „bötü űerent” pontosan felolvassa, majd „hiuen es űep czendeű predikallaffal, az ertelmetis eleigbe adta.” Huszár Gál a karácsonyi istentisztelet teljes leírása közben is megemlíti a prédikálást, ekként: „A Lelki Paűstor meg magyarazuán az Euangeliomot es à Predicaciot [sic!] el vegezuen”, a kórus közvetlenül elkezdte a *Credot* énekelni.³ Huszár Gálnál természetes jelenség az istentiszteleti cselekményben a

² HUSZÁR GÁL: *A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretes és imádságok. Komjátí 1574*. Hubert Gabriella tanulmányával. Budapest, 1986. [402]–[405].

³ HUSZÁR G.: *A keresztyéni gyülekezetben*, [416].

prédikáció.⁴

Talán polémiaként értelmezhető Huszár Gál leírása és utasítása a betű szerinti, pontos, érthető, nyilvános és ünnepélyes felolvasásra (kb. textusfelvétel), amellyel szintén ki akarja hangsúlyozni az *ige középpontba állítását és az igehirdetés fontosságát*, annak a teljes istentisztelet egészében való helyét és szerepét. Összegezve megállapíthatjuk, hogy Huszár Gál istentiszteleti rendtartása ugyan jellegénél fogva elsősorban inkább a szertartás egésze és énekelt istentiszteletei iránt érdeklődik, de mégis fontosnak látta példáját és leírását adni annak, hogy milyen egy prédikációs, úrvacsorás istentisztelet, amelynek természetesen mind a két cselekmény része. Huszár Gálnál így alkot egységet a keresztyén ünnepi főistentisztelet.

A következő állomás Samarjai Máté János 1636-ban megjelent szertartásrendje, amit joggal nevezhetünk liturgikának vagy liturgiai kompendiumnak a benne található elvi alapok és gyakorlati leírások miatt. Műve *VIII. részében Az Igének Prédikálásáról* értekezik. Az igehirdetés jelenségét Isten Sínei-hegyi törvényhirdetéséből, a zsidó nép zsinagógai szokásából vezeti le. A kor szokása szerint – így írja – néha a törvényt, néha prófétákat, leggyakrabban azonban az evangéliumokat, az ApCsel-t, az apostoli írásokat magyarázzák a keresztyén gyülekezetben, amely célja, hogy a hívek megjobbuljanak, és hitükben épüljenek.⁵ A prédikációnak ébresztgető, vigasztaló, erősítő hatása van. Az igehirdetés nyelve a régi egyházi szokás szerint az anyanyelv. Samarjai szerint, amennyiben valamit röviden, idegen nyelven mondanak (pl. idézetek stb.), azt rögtön meg is kell magyarázni.⁶ A prédikációban nincs

⁴ A korai egyház első századainak nagy jelentőségű igehirdetői és igehirdetési után a VI-VIII. századtól kezdve az igehirdetés marginalizálódott, fokozatosan elveszítette liturgikus cselekményjellegét. A prédikációk tartalmilag vagy egyszerű katechetikai beszédek, vagy a szentatyák, egyházi atyák homíliáinak fordításai. Ahol latinul lehetett prédikálni, ott is az atyák homíliáit használták; azokat egyszerűen betanulták vagy felolvasták. Így keletkeztek e korban a *Homiliariumok* és *Postillák*, az egyházi atyák beszédeinek gyűjteményei. MIHÁLYFI Ákos: *Az igehirdetés. Egyetemi előadások a lelkipásztorokodástan köréből*. Budapest, 2012. 30.

⁵ V.ö. LUKÁCS Olga: David Pareus hatása a magyar protestáns egyházakra. In: *Studia Universitatis Babeş Bolyai Theologia Reformata Transylvanica*, Kolozsvár, 2018/2. 116-117.

⁶ Ahogyan a korszak prédikációs kötetekben is a különféle latin vagy egyéb mondások, eredeti bibliai szakaszok mögött rögvést ott találjuk a fordítást is.

személyválogatás, a tanítás, feddés, dorgálás a főembereknek is kijár. A prédikálás nem feladata az „átlagembernek” (férfiaknak és nőknek), a családot azonban taníthatják. A bibliamagyarázatban nem a magyarázó saját ízlését vagy vélekedéseit kell követnie, hanem a teljes Szentírás összefüggésében és az apostoli hit tanítása szerint kell az adott szakaszt megmagyarázni. Az egyházi atyák és zsinat magyarázataira figyelemmel kell lenni, de mindez nem lehet öncélú, hanem az idézett forrásokat mérlegelni kell a hit egész tanítása és gyakorlata szerint. A bibliai szakaszban kettős értelmet kell keresni: betű szerintit és lelkieket. Az igemagyarázatban lehet nem csupán bibliai képekkel és Bibliából vett hasonlatokkal, példákkal élni. A kor szokása szerint Samarjai tanácsolja, hogy a „pogányok és világi bölcsek” cselekedeteit és mondásait lehet használni a prédikációban (vö. pl. az exemplumok jelensége!). A keresztyén egyházban olvassák az apokrif (értsd: deuterokanonikus) könyveket, amennyiben tanításuk nem ellenkezik a kanonikus könyvekével, mindezt nem hitelesítő, hanem erkölcsjobbító szándékkal kell tenni. A prédikációnak rá kell mutatni a tévelygésekre és az eretnységekre, sőt azokat kárhoztadni szükséges, a híveket pedig távol kell ezektől tartani. A prédikálás/tanítás után imádság következik, majd régi jó példa nyomán áldással kell elbocsátani a híveket⁷ (amit értelemszerűen a korabeli gyakorlat szerint az ún. kimenőre való ének követett, csak ezt Samarjai rendtartása nem tartalmazza, mivel ez is a lelkészi teendők összefoglalása).

Samarjai szertartáskönyvének megjelenése az *új homiletikai irány* legelső szórványos jelentkezéseinek idejére esik. Nagy kérdés, hogy ez a fajta új irány mennyiben található meg Samarjai művében.⁸

⁷ SAMARJAI [Máté] János: *Az helvetiai vallason levő Ecclesiáknak egyházi ceremóniajokról es rendtartásokról való könyvetske*. [...] Lőcse, 1636. 50–53.

⁸ Erre a kérdésre azért nehéz felelnünk egyrészt, mivel Samarjai könyvében a prédikálásról írt fejezetben csak általános érvényű és hézagos gyakorlati tanácsokat ad, és igen messze áll a tudományos és rendszeres homiletikai alapvetéstől, másrészt Samarjainak egyetlenegy gyülekezeti istentiszteletra való prédikációja sem maradt fenn, az említett szertartáskönyvben szereplő pár szertartási beszédben megnyilvánuló alapelveket pedig korántsem lehet a más körülmények között elhangzó és más célok szolgálatában álló egyházi beszédekre minden fenntartás nélkül alkalmazni.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy Samarjai János prédikációról írt összefoglalása a prédikációt inkább és javarészt – a mai nézőpont szerint – homiletikailag közelíti meg. Értelemszerűen az egész mű az istentiszteletet tartja szem előtt, talán annyira evidencia mindez, hogy Samarjai nem érezte szükségét, hogy a prédikáció és a liturgia összetartozásával foglalkozzon.

A XVI. és XVII. század két forrása után hosszú időn keresztül egyetlen leírással rendelkezünk a vasárnapi istentisztelet rendjét illetően. Ezt egyszerűsítve Backamadarasi-Nagy ágendának hívjuk (kézirat: 1786, nyomtatás: 1788). Ez a nyomtatásban megjelent, Nagy István, győri prédikátor által átdolgozott agenda valójában azért érdekes, mivel közli a gyülekezeti ének helyét és rendjét, konkrét énekszámokkal. A megfelelő helyen – az agenda szerint – „Elő olvassa a’ Pap a’ Szent Írás-béli helyet vagy-is a’ Szent Leczkét, és arról prédikál.”⁹ A vasárnapi istentisztelet rendjének leírása után néhány utasítást is találunk. Az agenda szerint a prédikáció „matériáit” az esztendőnként előforduló ünnepnapok határozzák meg. A vasárnapok textusait a lelkészek nagyobb szabadsággal maguk választják.¹⁰

⁹ SZERENTSI NAGY István: *Agenda, az az, egyházi szolgálat-béli Okos Isteni Tisztelet’ módja. Mellyet a’ Felsőbbeknek paransolatjára készített vala, Néhai Tifzteletes Túdós KIS Gergely, Sz. Udvarhelyi első Professor, és az Erdély Országai Venerab. R. Superintendenciának Generális Notáriusja. Most pedig némelly hozzá-adásokkal megbővítve, az ezzel élni akaró Szolga Tárfainak hasznokra [...]. Győr, 1788.*

¹⁰ „Mindazon-által, olyan Textufokot, és Matériákat kell elő-venni, a’ mellyek a’ közönséges építéfre leg-alkalmatosabbak lehetnek. [...] Ezenközben vigyáz a’ Pap a’ maga Ekklesiájának jelen-lévő állapotjára, szükségéire: a’ Prédikázió matériájának választásában alkalmaztatja magát: (1) az idő-höz; hogy midőn valamely Gyülekezet, vagy annak fővebb Tagjai; valami nagy nyomorúságban, avagy örvendetes környül-állások közt vagynak; midőn Böjt, vagy Úr’ Vatsorája’ osztása’ ideje fordúl-elő; válaszszon olly matériát, minémüt kívánnak a’ környül-álló dolgok. (2) A’ különböző helyekhez és (3) a’ személyekhez, a’ kiknek prédikáll. Külömböznek a’ Hallgatónak megfoghatás-béli tehetségeik, temperamentumaik, hajlandóságaik, életek’ módja; itt tanúlt emberekből áll nagyobbára az Ekklesia, másutt mind tanúlatlanokból; itt nem uralkodik valamely bün, melly másutt közönséges; itt látszik hajlandóság a’ kegyességre bővebben mint másutt. Az effélékre figyelmeztvén, okos külömböztetéssel, arra tzeloz mindenkor, hogy az Isten’ ditsősége elő-mozdítassék, az Hallgatók el-méjékbe és szívékbe a’ kegyesség’ és szent élet’ szeretete bé-nyomattassék.” SZERENTSI NAGY I.: *Agenda*, 2–3.

A Backamadarasi-Nagy ágendával kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy komolyan veszi a prédikáció liturgikus-istentiszteleti beágyazottságát is az ünnepi időszakokban, és ennek komolyan vételére figyelmeztet. Hozzá kell tennünk, hogy az agenda eredeti, primer kontextusa Erdély, elsősorban az ottani istentiszteleti helyzet, ami – úgy tűnik, hogy – ebben a korban a nyugat-dunántúli magyar református kontextusban sem idegen, hiszen a kézirat és a nyomtatott változat között számottevő különbség nincsen (a kiegészítésektől eltekintve).¹¹ Az agenda mindenesetre fontos forrás a magyar református istentisztelet kutatása számára.

Homiletikai szempontból azért érdekes ez az agenda, mert a késő XVIII. században és a kora XIX. században már érezhető – nagyon bújtatottan ugyan – a racionalizmus szellemi irányultsága, amely Erdélyben sokkalta korábban jelentkezett, és talán erőteljesebb hatást is ért el, ennél fogva rövidebb ideig is tartott, mint a mai magyarországi területeken. Mindez teljes átalakulást idézett elő az igehirdetés és a homiletikai felfogás terén, és azt se felejtsük, hogy Backamadarasi-Nagy műve megjelenése előtt négy évvel, 1784-ben jelent meg Gombási István *A Papi Szent hivatal gyakorlásáról való tracta* című munkája, amely svájci-francia kontextusban ugyan, de szintén magán hordoz bizonyos racionalista elemeket. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy Gombási műve nem hagyott nyomott ezen az ágendán.

Tóth Ferenc *Liturgikája* (1810) XXVIII.§-ában röviden rámutat arra, hogy a prédikációk elkészítésének és nyilvános elmondásának módját, valamint a hétköznapi bibliamagyarázatokról való tudnivalókat már megírta *Homiletikájában*.¹²

Tóth esetében érezzük, hogy nagyon szigorúan különválasztja a homiletikát és a liturgikát. Erre nemcsak az utal, hogy mind a kettőről komoly és monumentális művet ír, hanem az is, hogy sokkal nagyobb hangsúlyt fektet az igehirdetés milyenségére, formáira, gyakorlatára, az egyes kazuális elemek és esetek részletes tárgyalására. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy ne tartaná fontosnak a liturgikát,

¹¹ Vö. KOLUMBÁN Vilmos József: *Backamadarasi Kiss Gergely*. Kolozsvár, 2005.

¹² „Hafznos dolog volna ha a' Biblia magyarázatokra a' Halgatok Bibliájokat magokkal felvinnék a' Templomba.” TÓTH Ferenc: *Liturgika, melyben, A' Helvétziai Vallástételt követő Ekklesiáknak Egyházi Tzeremóniáik, Rendtartásaik, és az Egyházi Szolgáknak azok körül való foglalatofságaik, 's kötelefségeik adatnak elől*. 1810, 91–92.

hanem sokkal inkább a homiletikát próbálja valamilyen módon kiemelni a teológiai tudományokból. Tóth Ferenc az önálló tudománnyá válás által indított el egy olyan folyamatot, amely az idő előrehaladtával azt idézte elő, hogy az eddigi liturgiai-homiletikai, nagyjából arányos egyensúly már-már torz módon a homiletika irányába mozdult el, amely azonban, mint láthatjuk, annyira egyoldalúvá tette az istentiszteleteinket, hogy már nemcsak az igehirdetés válságáról beszélhetünk csupán, hanem az istentiszteleteink válságáról is.

Zsarnay Paptan¹³ egy helyen foglalkozik *Vallásos tanítások* címszó alatt (57.§) a prédikálással liturgiai kontextusban. Érdekes a javaslata, miszerint a számára ismerős, téli, hétköznapi reggeli könyörgések alkalmával van bibliaolvasás (ez rendszerint *lectio continua* is lehetett), ugyanezt javasolja minden *prédikáció előtt* („egymásból folyó s összefüggésben levő perikópák” kifejezéssel él), értelemszerűen itt a prédikáció a vasár- és ünnepnapra istentiszteletet jelenti.¹⁴

Zsarnay igyekszik egyensúlyt tartani homiletika és liturgia között, nem véletlen művének címválasztása sem. Az egészet egységként látja, még akkor is, ha sok tekintetben igyekszik visszanyúlni Tóth Ferenc művéhez.

Habár a Vadas-Nagy-féle (1866) „erdélyi ágendában” megtalálható a vasárnapi istentisztelet teljes rendje is, a prédikáció és prédikálás liturgiai-liturgikai kérdésével nem foglalkoznak a szerzők.¹⁵

Tóth Mihály *Egyházzsartartástana* szerint a prédikáció a protestáns kultusz „közép helyén” foglal helyet. Saját kora leegyszerűsödött vasárnapi istentiszteleti gyakorlatából kiindulva azt írja, hogy a prédikáció előtti és utáni részek (éneklés, könyörgés – könyörgés, éneklés) mintegy „tükröződnek”. Véleménye szerint a tapintat kedvéért fenntartandó, hogy ne a prédikálással kezdődjön az istentisztelet. Tóth nem támogatja, hogy egy vasárnap két-három (fajta) prédikációt tartsanak, mivel ez felbontja a „tanítói és szertartási elv közötti szükséges öszhangzást”, a gyüle-

¹³ A *Paptan*ról részletesen: SZETEY Szabolcs: *Adatok a magyar református prédikációs gyakorlat újraértékeléséhez 1784-1878 között*. KRE-L'Harmattan, Budapest, 2016. 256–273.

¹⁴ ZSARNAY Lajos: *Paptan*. Sárospatak, 21857. 70.

¹⁵ VADAS József – NAGY Péter: *Agenda. Szertartási beszédek és imák, az erdélyi Ev. Ref. Anyaszentegyház rendtartása szerint*. Kolozsvár, 1866. 1–2.

kezetre nem gyakorol jó hatást, hanem kifárasztja azt, ahogyan a „sok üres szertartás” is hasonló hatással van a keresztyén gyülekezetre. A szerző véleménye szerint a prédikáció fél óráig tartson. Ehhez hozzáveszi, hogy az első ima hat perces, a prédikáció utáni nyolc, az első és a második énekléssel együtt ugyanennyi, akkor a prédikáció és az azt megelőző és követő rész hatvan perces. Ezen felül van még a hirdetés stb.¹⁶

Tóth Mihálynál feltűnő, hogy igazából feleslegesnek tartja, de a „tapintat” miatt tartaná meg az „egyéb” liturgikus elemeket, azok korabeli csupaszított, rövidített formájában. A prédikáció és liturgia vonatkozásában csupán annyi mondani valója van, hogy a prédikáció az egész istentisztelet leghosszabb része, azaz harminc perc, amihez járul még 6+8 és 6+8 perc „egyéb”. Ez a megjegyzés rámutat arra, hogy a liturgiai elemek javarészt pusztán csak díszítőelemmé válnak az istentiszteleten, amelyek körülölelik a prédikációt.

Csiky Lajos nem szentel külön fejezetet a prédikációnak, habár az istentiszteletet a liturgiai sorrend szerint ismerteti és veszi végig.¹⁷ A vállaltan Oosterzee utrechti professzor munkája alapján írt *Egyházzertartástan*¹⁸ további két pontján mégis szó esik a prédikáció és istentisztelet kapcsolatáról. A liturgiátörténeti áttekintés közben, a reformáció célkitűzéseit ekként találjuk megfogalmazva:

A reformáció visszatérően a szentíráshoz, újra az íge prédikálására helyezte az istentisztelet központját. [...] Egyébiránt a szász és schweiczi reformáció [...] sem haladt egyenletes lépésekkel, [...] a svájci] a tanítói elemre helyezvén a súlyt, istentiszteletét kétségkívül sokszor szárazzá és egyhangúvá tette.¹⁹

Később, az evangéliumi reformált istentisztelet alapelveinek számbavétele közben Csiky Lajos hangsúlyozza, hogy az istentiszteletnek harmonikus egésznek kell képeznie, „melyben minden különböző rész erőszakolás nélkül egybefügg egymás-

¹⁶ TÓTH Mihály: *Egyházzertartástan alap vonalai. Tekintettel a Magyar Ref. Egyházra.* Debrecen, 1873. 64.

¹⁷ CSIKY Lajos: *Egyházzertartástan. (Liturgika.) Az ev. ref. lelkészek, de főként hittanhallgató tanítványai számára.* Debrecen, 1892. 61–83.

¹⁸ Uo. 1.

¹⁹ Uo. 18.

sal”.²⁰ E megállapítás alapján mondja ki, hogy az istentisztelet egyetlen alkotóeleme sem „mechanikus segédeszköz”, ahogyan írja: az ének nem arra való, hogy megszakítsa az istentisztelet menetét, hogy a lelkész pihenjen alatta.²¹

Csiky Lajos a *homiletikai és a liturgiai elem egyesülését, azaz egységére hívja fel nagy nyomatékkal az olvasó figyelmét, majd megállapítja, hogy: „Míg a róm. kath. részről rendszeren az előbbi, addig a protestánsoknál sok esetben inkább az utóbbi szenved rövideget [...]”*²²

Érdekes, hogy az *Egyházzsértartástan* megírásának idejében általánosan bevett hétköznapi (könyörgéses) istentisztelet rendje ellen emeli fel szavát, amely „kizárólag liturgiai alkatrészekből” állt (imádság, bibliaolvasás, áldás), azaz prédikáció nélküli istentiszteleti formaként élt. Csiky szerint ige hirdetés, prédikálás nélkül elképzelhetetlen a „teljes istentisztelet”, hiszen a teljes istentiszteletben az ember Istenhez való közelítése (ének, imádság) mellett az is nyilvánvalóvá lesz, hogy „Isten is hallatja az emberhez a maga szavát az ige prédikálásában”.²³

Csiky Lajos abban a tekintetben egyedülálló, ahogyan a liturgiátörténeti folyamatokat ismerteti, eközben egyúttal tekintettel van saját kora gyengéire is. Hangsúlyos nála az istentiszteleti cselekmények egysége, összefüggése, konvergenciája, ami ebben a formában a későbbi liturgikákban is sok esetben elsikkad.

Az 1927-ben és 1930-ban megjelent, Ravasz László nevével fémjelzett rendtartások saját koruk összefüggésében fontos fordulópontra jelentettek, az e könyvekben megjelenő liturgikus szemlélet valójában mind a mai napig érezteti hatását. Értelemszerűen az elméleti bevezetés saját kora jelenségeivel polemizál, és apológia-ként is értelmezendő. Az istentisztelet és a prédikáció pozitív felismerésként és önértelmezésként jelenik meg.²⁴

²⁰ Uo. 35.

²¹ Uo. 35. „Minél szorosabban összefüggnek egymással a könyörgés és hálaadás, a zoltár és a dicséret, az ige és a sákramentom, annál bizonyosabban létrejön a gyülekezetben valamely olyan összbenyomás, mely a hívek lelki épülésére csak jótékony befolyással lehet.”

²² Uo. 36.

²³ Uo. 36.

²⁴ „Református felfogás szerint Isten szuverénitásával az ő teremtő hatalma mellett szellemisége a főnyilvánulása. Tehát az üdvösséget az Isten gondolata, az ő Igéje, evangélioma közvetíti. Istennek

Érdekes, hogy Ravasz az istentisztelet alkotóelemeinek ismertetését nem az istentiszteleti sorrend alapján vette sorra, a prédikáció az imádság, ének, bibliaolvasás, hitvallás, adakozás, bűnbocsánat, áldás után következik. Ravasz kategóriái szerint az istentisztelet „főpapi elemei”: az imádság, bűnbánat (közgyónás), ének, hitvallás, adakozás; „prófétai elemei”: bibliaolvasás, igehirdetés, bűnbocsánat-hirdetés (megoldozás), áldás. A megkülönböztetés alapja az, hogy Isten szól-e az emberhez, vagy az ember (egyénilig, közösségekben, a lelkész képviselője által) Istenhez.²⁵

Az 1930-as, hivatalos kiadás szabályozza a prédikáció textusa bejelentésének módját, majd a felolvasás után a gyülekezet helyet foglal. Az elhelyezkedés után a lelkész beszédébe kezd, amit könyv nélkül, szabadon mond, „élettel és lélekkel teljesen adja elő és ámennel végzi be”. Az egyházi beszéd ne tartson 30 percnél tovább.²⁶

Érezhető, hogy Ravasz mennyire fontosnak tartotta, és éppen emiatt milyen pontosan és részletesen dolgozza ki az igehirdetésről szóló részt, illetve hogy teológiai szinten is hogyan építi fel és magyarázza meg az igehirdetés fontosságát és szerepét a református istentiszteleten belül, ami szerinte az Istentisztelet középpontja.²⁷ A korábbiakhoz képest jelentős eltérést mutat abban, hogy a XIX. században nem helyeztek ilyen nagy hangsúlyt az igehirdetés teológiai megalapozottságára, hanem azt inkább más szempontok alapján igyekeztek megközelíteni. Ravasz esetében szinte már azt mondhatjuk, hogy „jogászi” precizitással és körültekintéssel jár el, hogy az igehirdetésnek minden tekintetben megtalálja a helyét, szerepét és viszonyulását. Ravasz szerint az igehirdetésnek arra kell irányulnia, hogy az azt hallgató egyén

üdvözítő akarata a kijelentésben áll előttünk. Kijelentése az Ige által történik, tehát a *református istentiszteletnek középpontja nem a sákramentom, hanem az Ige*. Az az Ige, amelyben Isten önmagát, mint élő és éltető gondolatot adja s amelynek ezerféle változata és árnyalata lehet, de végső jelentése és summája mindig ugyanaz a megváltó Isten, a Jézus Krisztusban testet öltött üdvakarát. Református istentiszteletben a sákramentom is csak mint Ige hatékony, ezért nevezi *Kálvin* látható Igének.” RAVASZ László (szerk.): *Ágenda. A Magyar Református Egyház liturgiás könyve*. Budapest, 1927. 13.

²⁵ RAVASZ L.: *Ágenda*, 27.

²⁶ *Istentiszteleti Rendtartás a magyar református egyház számára. Megállapította az országos zsinat 1929. évi 550. számú határozatával*. Budapest, 1930. 8.

²⁷ Vö. RAVASZ L.: *Ágenda*, 26.

megterjen és éljen. Így kell az egész istentiszteletnek felépülnie, eköré az igehirdetés köré, egy egységet alkotva a liturgiával.

Erdélyben hasonló munka és ágendaszerkesztés folyt le, ami függetleníthetetlen a magyarországi fejleményektől.²⁸ Az *istentisztelet alkotórészeinek* 5. pontjában szerepel az ige, amely az itt használatos terminológia szerint a bibliaolvasással, bűnbocsánattal és áldással az istentisztelet „isteni oldalához” tartozik.²⁹ Meg kell jegyeznünk, hogy nem feltétlenül helytálló és helyes az istentisztelet „emberi” és „isteni” oldalának megkülönböztetése.

A Makkai-féle agenda és gondolkodás az ige (bibliaolvasás) és az igehirdetés egy kategóriába tartozik. Érdekes azonban, hogy az egy ige két megjelenési formáját az istentisztelet „két fókuszának”, két olyan elemének tartja a munka, „amely körül az egész liturgiánk elhelyezkedik”.³⁰

Ez a szertartásrend is foglalkozik viszonylagos részletességgel az egyházi évvel³¹ – Ravaszéhoz hasonlóan –, azonban egyiknek sem lett hosszútávú hatása, mivel az egyházi év és a prédikáció, de még az istentisztelet egészének a prédikációhoz, illetve a prédikációnak az istentisztelet egészéhez való viszonyát egyik sem tisztázta egyértelműen és mélyrehatóan. Természetesen mindkét rendtartást a saját korában pozitív felismerésként, előrelépésként, illetve elmozdulási szándékként kell felfognunk.

Bilkei Pap István az istentisztelet papi és prófétai elemei között tesz különbséget, az utóbbi része az írásolvasás és a prédikáció. Ez utóbbiról csak nagyon röviden szól: „Mindaddig amíg a protestantizmus elveihez hű marad, kultuszának középponton álló részét a prédikáció fogja képezni.”³² Mivel a szerző szerint az igehirdetés az istentisztelet „igen lényeges” része, ezért „természetes, hogy befolyást gya-

²⁸ Vö. részletesen: FEKETE Károly: *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága*. Debrecen, 1997. 110–123.

²⁹ Dr. MAKKAI Sándor [...] (szerk.): *A mi istentiszteletünk. Az Erdélyi Református Egyház Ágendáskönyve*. Cluj-Kolozsvár, 1929. 20.

³⁰ MAKKAI S.: *A mi istentiszteletünk*, 20–21. „Kultuszunkban az igehirdetés az a csúcspont, ahol végbe megy a nagy misztérium: a magasság lehajlik a mélységhez, Isten találkozik az emberrel.”

³¹ Az egyházi év témaköréhez részletesen lásd: PAP Ferenc: *Az egyházi év*. Károli Gáspár Református Egyetem–L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2016.

³² BILKEI PAP István: *Liturgika*. Budapest, 1938-1941. 25.

korol az egész istentiszteletre, különösen a közvetlenül megelőző és következő cselekményekre.”³³

Ezután kissé szokatlan kategorizálás következik: a prédikáció és az azt megelőző imádság képezi az istentisztelet „homiliai részét a szó szűkebb értelmében vett »liturgia« mellett”.³⁴ Figyelmeztet, hogy a „homilia[i] résznek” nem szabad annyira „lefoglalni”, azaz túlzottan elnyomni a többi részt, hogy ezen elemek elsorvadjanak.³⁵ Félreértésre adhat okot az istentiszteleten belüli „homiliai rész” és az egyéb, azaz a „liturgia” megkülönböztetése, mivel ez a megközelítés azt sugallja, hogy a prédikáció nem része a liturgiának, nem liturgikus elem, a többi elem pedig „csak” liturgia, értelemszerűen alsóbbrendű elem, amihez a liturgizmus gondolata szokott társulni.

Bilkei Pap homiletikájában még kiegészíti mindezt a homília és liturgia című fejezetben, amelyben az előzőekhez képest ennek ellenére beszél arról is, hogy a liturgiában vannak kötött elemek, amelyeket az egyház állapít meg, amelyben nemcsak a cselekmények sorrendjében, hanem azoknak tartalmában is kötöttség van. A homília Bilkei Pap szerint a kötetlen részhez tartozik. E tekintetben kárhoztatja a római és görögkeleti egyházakat.³⁶

Bilkei Pap bármennyire is főhelyre teszi az igehirdetést, ő maga is azt javasolja, hogy nem szabad az istentiszteletet „összezsugorítani” azzal, hogy csak az igehirdetésre tesszük a hangsúlyt.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo. 5. „A mi magyar ref. egyházunkban nincs csak sorrendi megkötöttség a liturgiában és így nálunk nincs is értelme ennek a megkülönböztetésnek, kötött és kötetlen elem; az egészre nézve érvényesül a szabadág elve (nincs pericopa sem). Ez nagy privilégium a liturgusra, illetve a homiletára nézve, de ami azzal a következménnyel jár, hogy nagyobb felelősség nehezedik rája az istentisztelet minden részletének végzése körül. A magyar ref. lelkipásztornak úgy kell felkészülnie, hogy istentiszteleti szolgálatának egyetlen részlete se keltse azt a látszatot, hogy visszaél a neki jutott fenség joggal. A gyülekezet az istentiszteletnél jóformán ki van szolgáltatva a lelkipásztornak, annyival kevésbé szabad az istentisztelet bármely részének a »maga választottság« [...] jellegével bírnia. (Kol. II. 23.)”

Bodonhelyi József az *istentisztelet szellemi alkotórészei* között megkülönbözteti annak *isteni (megszólító)*, valamint *emberi (ráfelelő) oldalát*. Az első kategóriában hangsúlyozza, hogy az ige hallható és látható formában a prédikációban és a sákramentumban jelenik meg az istentiszteleten.³⁷

A szerző szerint a hallható és a látható ige jelentőségét tekintve egyforma. A megfogalmazás mentén haladva más kategóriát vezet be, még hozzá a sorrendiséget. Az érvelésből az is következik, hogy az egyforma jelentőségű két elem nem azonos értékű. Szintén Pál apostolra (!) hivatkozik, amikor Krisztus rendeléséről beszél. A liturgikus és vallástörténeti felfogás szerint már az *ige felolvasása* is természetesen az *ige hirdetése*.³⁸

Ez a kijelentés kérdőjeleket vet fel teológiailag és dogmatikailag (vö. *nyeri vissza eredeti mivoltát... [?]*). Bodonhelyi álláspontja szerint az istentiszteletet

tartalmilag is a prédikáció határozza meg, mivel annak részei a prédikációval függenek össze. A sákramentumok kiszolgáltatását is igehirdetés előzi meg. Mindezek alapján joggal mondható, hogy a prédikáció kultuszi beszéd, tehát istentiszteleti aktus, melyet lényege szerint az istentisztelet lényegéből lehet levezetni.³⁹

Nagyon lényeges megállapítás ez. Továbbmenve a prédikáció istentiszteleten belüli központi helyét fejt ki a szerző, amit azzal indokol, hogy a református templom középpontjában a szószék van.

³⁷ BODONHELYI József: *A keresztyén (református) istentisztelet elmélete. (Liturgika.)* Budapest, 1966-1967. 45. „Jelentőség szempontjából egyforma mind a kettő. Mégis a kettő közül a prédikációt kell előbbre helyezni, mert Krisztus rendelte, hogy az Ige útjának első állomása a hallás legyen (Róma 10:14,17). Sorrendben első tehát a hallható és azután a látható Ige. Először a prédikáció, és azután a sákramentum.”

³⁸ BODONHELYI J.: *A keresztyén (református) istentisztelet elmélete*, 45. „Az Ige, amely eredetileg viva vox: Isten élő szava, szájjal mondott Ige, a prédikációban nyeri vissza azt az eredeti mivoltát.”

³⁹ Uo. 46.

Bodonhelyi rámutat arra is, hogy a prédikáció „központi jelentősége” nem vezethet az istentiszteleti elemek elhanyagolásához, és hozzáfűzi, hogy a prédikáció „mégis csak [az istentisztelet] egyik alkotórésze a többi között s önmagában még nem az istentisztelet”. A prédikációnak be kell illeszkednie a kultuszba, és nem „szabad kiesnie” az istentisztelet keretéből.⁴⁰ E tekintetben hasonló gondolatot képvisel Bilkei Pap Istvánnal.

Czeglédy Sándor számos kiadást megért *Liturgikájában* abból indul ki, hogy a kultuszi, istentiszteleti keretben történő prédikálás kegyelmi eszköz. A liturgiában elhangzó prédikációhoz hosszú elméleti, dogmatikai fejtegetés után jut el.⁴¹

A szerző számára az evangélium és az ige hirdetése az evangélium és az ige méltó istentiszteleti *proklamációjával* is összefüggésben áll. Czeglédy Sándor hangsúlyozza, hogy a prédikáció „az istentisztelet egyik alkatrésze” (alkotóelem), amely rendezett kapcsolatban kell, hogy álljon a többi résszel, alkotóelemmel. Ebből következik, hogy a többi istentiszteleti cselekményre is kellő és méltó figyelmet kell fordítani, amivel ma is általában gond van.⁴²

A tárgyalt liturgika szerzője külön felhívja a mindenkori református liturgus figyelmét az istentisztelet közösség-aspektusára, pl. az énekrend méltó, körültekintő összeállítására.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ CZEGLÉDY Sándor: *Liturgika*. Debrecen, 1996. 50–51. „[...] a hirdetett Igét nem emberi önkényből tartjuk »*praecipuus cultus*«-nak, az istentisztelet legfontosabb aktusának, hanem Isten akaratából, aki a gyarló emberi beszéd felhasználásával kíván közösségre lépni gyülekezetével. [...] Minden istentiszteleti reformtörekvés kudarcra van kárhozthatva, ha a prédikáció háttérbe szorításának jegyében történik. Mert az istentiszteletet mindenek fölött az evangélium élő szava teszi istentiszteletté. Ezért mondja Kálvin, hogy a legfontosabb dolog az evangélium *annuntiatio*-ja.”

⁴² Uo. 51. „A protestáns egyházak, nem utolsósorban a református egyház komoly kísértése, hogy a prédikáció mellett az istentisztelet többi cselekményét elhanyagolja. Ezen a téren a legnagyobb hiba természetesen a »látható Ige«, a sákramentum háttérbe szorítása, amint ezt szinte a reformáció óta láthatjuk.”

Ha a prédikáció elnyomja az istentisztelet többi alkatrészét, a hallgatók nem is érzik, hogy istentiszteleten vesznek részt. [...] Egy unalmas tanprédikáció például inkább egy előadáshoz hasonlít, és nem váltja ki az *adoratio* magatartását a hívekből. Amikor egy evangélikus lelkész megkérdezte Krisztina svéd királynőt: »Mi indította felségedet arra, hogy katolikus legyen?«, a királynő így felelt: »A ti unalmas prédikációtok.«⁴³

Természetesen nem csak a tanprédikáció lehet unalmas és eseménytelen, semmitmondó, és nem csupán emiatt az „unalom” miatt fordulnak el az emberek az egyháztól. Jól tudjuk, hogy itt többről van szó, másrésztől azt is hangsúlyoznunk kell, hogy nem feltétlenül attól „jó” egy prédikáció, ha az csupán és egyoldalúan az ócska népszerűséget valósítja meg, és a merő populizmusban merül ki, egyetlen célja a szórakoztatás. Czeglédy tovább is megy:

A túlságosan előtérbe állított prédikáció a maga szubjektivizmusával, individualizmusával éppen úgy magunk választotta istentiszteletté [...] lehet (Kol 2,23), mint a prédikáció háttérbe szorítása. [...] a református egyháznak az ellen a veszély ellen kell különösen védekeznie, hogy az »Ige egyházából« egyszerűen beszélő egyházzá ne legyen. [...] nemcsak a lélektani vagy vallás-szociológiai szempont, hanem mindenk fölött magának az Igének a természete követeli a gyülekezeti prédikáció istentiszteleti jellegének komolyan vételetét.⁴⁴

Czeglédy Sándor erőteljesen hangsúlyozza a gyülekezeti jelleget, amelyet nagyon fontos dolognak tart a tekintetben, hogy minden istentiszteleti eseménynek, minden cselekvésnek és aktusnak egy gyülekezetben, egy gyülekezet előtt kell történnie, hiszen a hit meghallásához is emberekre van szükség. Ezért fontos az is, hogy maga az igehirdetés se csupán individuális legyen, hanem annak érzékelhetően gyülekezetszerűvé is kell válnia. Czeglédy Sándor tehát azért küzdött, hogy az

⁴³ Uo. 51–52.

⁴⁴ Uo. 52.

igehirdetés valóban liturgikus aktus legyen, hogy az igehirdetés az istentisztelet egészének összefüggésébe, ökonómiájába kerüljön vissza. Hozzá kell azt is tennünk, hogy – himnológiai munkásságából is érthető módon – az egyházi évben való gondolkodást, az egyházi év és szakaszai szerinti prédikálást is erőteljesen támogatta.

Boross Géza budapesti professzor Ravasz László nyomdokában járva az istentisztelet elemeinek főpapi és prófétai beosztását, csoportosítását követi. A prédikációról írt rövid részben tulajdonképpen a Czeglédy Sándor által elmondottakat használja fel, azt egészíti ki, valamint felidézi a magyar református hitvallási iratok és hitvallások prédikációról való tanításait. A szakasz bevezető részében mintegy a szerző hitvallását olvashatjuk:

[...] református keresztyén istentisztelet egyszerűen elképzelhetetlen prédikáció nélkül, és pedig azért, mert a református Istentisztelet középpontja az *Ige*. Olyannyira, hogy prédikáció lehetséges liturgia nélkül, liturgia azonban nem lehetséges prédikáció nélkül. Isten szava nem a bibliaolvasás által, hanem a prédikáció által hangzik fel a gyülekezetben, mivelhogy református felfogás szerint: Isten Igéjének *a hirdetése Isten igéje*. Minthogy pedig a hit hallásból van a hallás pedig Isten Igéjének a hirdetése által (R. 10,17), ezért főeleme az Istentiszteletnek a prédikáció.

Minden tiszteletem kifejezése mellett meg kell jegyeznem, hogy a fenti sorok pontosan annak az egész istentiszteletnek a leértékeléséről szólnak, ami ellen a későbbi sorokban a szerző – Czeglédy Sándor nyomán – érvel. A XX. század első felében is volt református istentisztelet igehirdetés nélkül: ezt a típust hívták könnyörgésnek. Értelemszerűen ez nem a vásár- és ünnepnapi istentisztelet volt, nem is konkurált a kettő, hanem mindkettő a maga helyén a saját feladatát teljesítette, valamint a gyülekezet istentiszteleti életét egységet képezve tartotta össze. Azt is jól tudjuk, hogy a prédikáció valójában és elsődlegesen istentiszteleti-kultikus műfaj. Nem tudok mit kezdeni azzal a megállapítással, hogy „Isten szava nem a bibliaolvasás által, hanem a prédikáció által hangzik fel a gyülekezetben”, mivel igehirdetés nincs ige nélkül. A keresztyén istentisztelet (egyik) „csúcspontja” (volt) a méltó, ünnepélyes felolvasás (vö. „Boldog, aki felolvassa, és boldogok, akik hallgatják ezeket

a prófétai igéket...” – Jel 1,3) az igehirdetéssel együtt, ezt látjuk a szent szövegek felolvasása alkalmával a zsinagógában, a római katolikus és a bizánci rítusban is. A Róm 10,17 esetében felhívnam a figyelmet a pontos szövegre: „Azért a hit hallásból van, a hallás pedig Isten igéje által” (ÚF: „A hit tehát hallásból van, a hallás pedig a Krisztus beszéde által”). Nem szerepel a locusban az „Isten igéjének hirdetése” kifejezés, és feltehetőleg Pál apostol sem a XX-XXI. századi református igehirdetésre gondolt...

Boross Géza fejtegetése végén azt mondja, hogy a „prédikáció istentiszteleti kötöttsége [...] eleve befolyásolja a prédikációt *tartalmi* szempontból is”.⁴⁵ A missziói igehirdetésről – mintegy a felvezetésben megfogalmazott nézetek cáfolataként – a következőket mondja: „Hogy a dolog lényegét tekintve az igehirdetésnek eza [*sic!*] módja is tulajdonképpen »Istentisztelet«, az most más kérdés, és pedig azért, mert Istentisztelet, de nem a megkeresztelt és urvacsorai közösségbe tömörülni szokott gyülekezet Istentisztelete.”⁴⁶

Boross Géza állandó visszatérő témája volt a missziói igehirdetés, amelynek célja az alvó egyháztagok felébresztése. Már akkor is, de ma is óriási problémák és kérdések vannak e téma körül, amely kifejtése szétfeszítené e dolgozat kereteit azon túl, hogy nem is feladata. Mindenesetre nagy kérdés, hogy amikor missziós prédikációról beszélünk, pontosan mit értünk a kifejezés alatt. Hiszen sokszor azoknak beszélünk egy-egy evangelizáción és missziós alkalmon, akik már akár több évtizede is hűséges, szolgáló és templomba járó tagok. Az is nagy kérdés, hogy minden istentiszteletet nevezhetünk-e „missziós” istentiszteletnek. Azt hiszem, ezek a kérdések ma is időszerűek, amelyek megvitatására, kifejtésére és megválaszolására nagy szükség lenne.

Az 1985-ben keltezett új agenda,⁴⁷ azaz *Istentiszteleti Rendtartás* bevezetőjében olvasunk ugyan némi elméleti alapvetést az igehirdetésről, amit inkább rövid meditációnak, gondolatébresztőnek tarthatunk az egyház igehirdetése kapcsán, né-

⁴⁵ BOROSS Géza: *A liturgika vázlatja*. Budapest, 1984. 29.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Értékelését lásd: PAP Ferenc: *Hárminc éves az Istentiszteleti Rendtartás. Zárójeles és lábjegyzetes úrvacsorai kérdéseink nyomában*. In: ZSENGELLÉR József – KODÁCSY Tamás – ABLONCZY Tamás (szerk.): *Felelet a Mondolatra. Tanulmányok a 60 éves Bogárdi Szabó István tiszteletére*, Budapest, 2016. 337–355.

mely bibliai párhuzam és egynéhány hitvallási irat felidézése alapján, kissé a korszak hivatalos teológiai ideológiájának ízlésvilága szerint találva.⁴⁸ Habár megjelenik elméleti szinten az egyházi év emléknappal bővítve,⁴⁹ de az istentisztelet és a prédikáció konkrét kapcsolata itt sem jelenik meg, ráadásul a liturgiátörténeti tények összefüggésében sem világos, hogy az egyházi év azon túl, hogy létezik, valójában mit jelent, és mi célból van. *Az egyházi év ünnepei* V. főrészt elméleti megállapításokkal kezdődik: „Az ünnepi istentisztelet rendje megegyezik az úrnapi istentiszteleti rendel. Az ünnep sajátos mondanivalóját az igehirdetés, imádságok és énekek fejezik ki.”⁵⁰

Fontos kiemelni, hogy az 1985-ös *Rendtartás* szerint az Úrnap délelőtti istentisztelet alapesete az úrvacsorás/sákramentumos istentisztelet, amely komoly előrelépés összességében, valamint komoly közösségvállalás keresztyén és református-protestáns gyökereinkkel.⁵¹

A Csiha Kálmán-féle *Rendtartás* erőteljesen Ravasz László terminológiai és kategóriái mentén gondolkodik és orientálódik. Az agenda elején olvasható *Általános határozatok* 5. pontjában találunk némi utalást, egynémely szófordulat már korábbi áttekintésünkben is előfordult.

A református istentisztelet az Ige istentisztelete. [...] A református istentisztelet központja az örök Fiú, a testté lett Ige, akiről az írott és hirdetett Ige tanúskodik. A hirdetett Ige, a prédikáció a református keresztyén istentisztelet legfőbb része, mivel Isten igéjének prédikálása, maga az Isten igéje.⁵²

A bevezető utasítás felhívja a lelkipásztorok figyelmét arra, hogy ne csak a prédikációra, hanem a teljes istentiszteletre készüljenek. Ez azt jelenti, hogy a prédikáció

⁴⁸ *Istentiszteleti rendtartás*, 16–18.

⁴⁹ Uo., 37–39.

⁵⁰ Uo., 37.

⁵¹ Uo., 63–69.

⁵² *A Magyar Református Egyház Istentiszteleti Rendtartása*. Összeállította a Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinatának Liturgiai Bizottsága D. Dr. CSIHA Kálmán püspök elnökle alatt Budapest 1997. Kolozsvár, 1998. 9.

nem népszerűen elmondott exegézis, nem leegyszerűsített kortörténet, nem az alapige parafrázisa, hanem Isten itt és ma hangzó üzenete a gyülekezet számára. Az igehirdető az előre megírt prédikációját ne olvassa, hanem a Szentlélek Isten belső ihletésére a hit meggyőződésével és a szeretet építő erejével szabadon, mély átéléssel adja elő.⁵³

Külön gondot fordít a bevezetés arra is, hogy a prédikáció tartalmilag evangéliumi, nyelvileg pedig magyaros beszéd legyen.⁵⁴ Jól kihallható az imént olvasott idézetből Csiha homiletikai állásfoglalása is, miszerint fontos, hogy az igehirdetés dialektikus legyen, ettől válik egzisztenciális igehirdetéssé. Mindezeket túl nem találunk konkrét utasítást, ajánlást vagy definíciót arra nézve, hogy a teljes istentiszteletre való készülés mit jelent, és miért fontos, hogy hogyan valósul meg a *teljes istentisztelet egysége*, amikor valójában csak a prédikációról van szó. Ez is mutatja, hogy a bizottság neuralgikusnak, ha nem katasztrofálisnak érezte már akkor is a református igehirdetést mint olyat.

Kozma Zsolt egyetemi jegyzete *az istentisztelet elemeinek összefüggése* fő gondolat, felirat alatt tárgyalja a konkrét, egyes istentiszteleti elemeket, közöttük a prédikációt. Ő is kettős kategóriában gondolkodik az istentiszteleti elemek csoportosításakor, ekként: 1) igei (megszólító) oldal, 2) gyülekezeti (felelő) oldal. Hangsúlyozza a liturgia párbeszédjellegét is, valamint a liturgiai rend fontosságát.⁵⁵

A szerző hangsúlyozza továbbá, hogy az egyház agendaalkotó tevékenysége közben mindvégig ügyelnie kell arra, hogy a kötött részeket az igehirdetés határozza meg.⁵⁶

Kozma Zsolt szerint a lelkésznek készülése alkalmával az „igehirdetés-központú istentiszteleti menet” kell szem előtt tartania,⁵⁷ később megjegyzi, hogy „az igehir-

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ KOZMA Zsolt: *Liturgia*. Kolozsvár, 2000. 40–41. „Az igehirdetés az istentisztelet meghatározó eleme, a többi fölé van rendelve, döntő pillanat, vagy képes beszéddel szólva, nagyító lencse, amely befogja az egész istentiszteletet. [...] A prédikációnak ez az egyedi jelentősége az elemek között abban mutatkozik meg, hogy mind a kötött, mind a változó elemek hozzá igazodnak.” Uo., 45.

⁵⁶ Uo.

detés (alapige és magyarázat)” határozza meg az istentisztelet „többi elemét”.⁵⁸ Összegezve megállapíthatjuk, hogy e felfogás szerint kizárólagosan az istentisztelet elemeinek kell viszonyulnia, tekintettel lennie az igehirdetésre (amely a felolvasás és magyarázat együttese), tehát végső soron az igehirdetés, illetve az igehirdető határoz meg kizárólagosan mindent. Nem mellérendeltségről, hanem autentikus elemek „kórusáról” van szó, ami könnyen vezethet a „többi elem” kiüresedéséhez és elcsökevényesedéséhez, funkcióvesztéshez.

Pásztor János⁵⁹ a *szó liturgiája* (kis bemenet) és a *szentség liturgiája* (nagy bemenet) mentén tagolja a (református) keresztyén istentiszteletet.⁶⁰ Eszerint a prédikáció az egész istentisztelet első csúcspontja, mindaz, ami eddig történt, ide vezet.⁶¹ Pásztor szerint a prédikáció „mindig a megfeszített és feltámadott Krisztus hirdetése” (erre utal homiletikájának címe is: *Krisztus hirdetése a magyarországi református egyházban. Homiletika.*), az igehirdetés nem bölcs fejtegetés, hanem „Isten csodálatos tetteinek hírül adásáról van szó”.⁶² Később szintén visszatér az *istentisztelet elemeire*, itt kifejti, hogy a prédikáció „minden esetben egy adott textus alázatos, Istenre figyelő kifejtése, nem pedig az anyaga felett mesterien uralkodó rétor tevékenysége. A felolvasott ige önmagában is igehirdetés.”⁶³

Érdekes, hogy (pontosan) Pásztor Jánosnál, a liturgia iránt lelkesedő tudósnál valójában elmarad a prédikáció és a liturgia összefüggésének kifejtése és hangsúlyozása. Ennek több oka is lehet: (1) a liturgia és a liturgikus gondolkozásért vívott harcában elsikkadt e téma, (2) esetlegesen annyira természetesen vette az összefüggést, hogy nem is fejtette ki.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo., 46.

⁵⁹ A *Liturgika* első kiadása, ill. inkább: első változata Debrecenben jelent meg 1985-ben. Jelen munkában inkább a késői átdolgozást vettem figyelembe.

⁶⁰ PÁSZTOR János: *Liturgika. A magyar református istentisztelet múltja, jelene és jövője a Szentírás világosságában*. Komárno, 2002. 121.

⁶¹ Uo., 126.

⁶² Uo., 126–127.

⁶³ Uo., 141.

Témafelvetésünkhöz tartozó legutolsó kiadvány a református istentisztelet teológiai alapelveiről szóló kiadvány, amely szándéka és célkitűzése szerint, valamint a Generális Konvent megbízásából istentiszteletünk és ennek megújulása felé szeretné az egyház egész közösségét vezetni. A kiadvány egészét átszövi az igehirdetés és az istentisztelet természetes összetartozása és problematikája, a jelenkorban érezhető problémák orvoslásának reformátori szándéka. Azt a teológiai alapelvet szögezi le, hogy az istentisztelet két központ⁶⁴ köré szerveződik: az írott-hirdetett és a látható ige köré.⁶⁵ „Az istentiszteleti igehirdetés (prédikáció) a népével találkozó Isten beszéde”, a prédikáció *Szentíráshoz kötöttségéből* ered és fakad(hat) az, hogy „az valóban Isten szava”.⁶⁶

A koncepció hangsúlyozza az ige *felolvasásának* jelentőségét és fontosságát,⁶⁷ valamint szorgalmazza az egyházi év mint az egész istentisztelet „szervező kerete” felértékelését és újbóli felfedezését is.⁶⁸ Az egész törekvés organikus és harmonikus elképzelést tükröz a református keresztyén istentiszteletről, amelyben minden alkotóelemnek megvan a maga nélkülözhetetlen szerepe és funkciója. Ezek az elemek egymással nem konkurálnak, hanem konvergálnak. Ez a „holisztikus” szemlélet képes arra is, hogy mélyebb értelemben, pontosan az összetartozás és a pozitív értelemben vett egymásra utaltság felismerése által nem az egyes istentiszteleti elemek másokkal szembeni felértékelését, hanem mindegyik felértékelését és kiemelését elvégezze. A koncepció ebben az értelemben igyekszik visszatérni azokhoz a gyökerekhez, ahol mind a liturgia, mind a homiletika mint tudomány ugyanannyi szere-

⁶⁴ Talán jobb lenne a *középpont* kifejezés használata itt is, mint néhány bekezdéssel később.

⁶⁵ FEKETE Károly (szerk.): *Reformátusok a kegyelem trónusánál. A magyar református istentisztelet megújulásának teológiai alapelvei*. Budapest, 2010. 17.

⁶⁶ Ld. uo. „Istentiszteletünk akkor célirányos, ha a hirdetett Ige és a látható Ige együtt teremti meg a Krisztus és ember közötti közösségélményt. Ez a kettős középponttal rendelkező istentiszteletben valósul meg. Az alapige és az igehirdetés köré szerveződik az egyik, míg a szereztetési Ige és a sákramentum teremti meg a másik középpontot. A kétfókuszú istentisztelet nemcsak az embert megszólító és emberért cselekvő Istennel való közösség megélését teszi lehetővé, hanem a gyülekezet tagjainak egymáshoz tartozását, egymással való közösségét is kiábrázolja.” Uo. 18.

⁶⁷ Uo. 20–21.

⁶⁸ Uo. 31–33.

pet és teret kap az istentisztelet alakítása és megújítása szempontjából és érdekében, amint azt láthattuk korábban. Reménykedjünk, hogy ez meg is valósul, és ne legyen az új istentiszteleti rend egyházpolitikai erőszak áldozata, esetleg olyan emberek térnyerésének lehetősége, akik szakmai kompetenciája igencsak kérdéses.⁶⁹

Ha végigtekintünk az összes vizsgált liturgián, ágendán és szertartáskönyvön, láthatjuk, hogy a prédikáció helyzete és szerepe rendkívül sokat változott az idők során. A prédikáció a kezdeti időkben egyensúlyban volt a liturgiával, de az idő előrehaladtával mind jobban marginalizálódott, illetve elhalványult a szerepe. A XVIII. század vége és a XIX. század első fele változásai következtében mind jobban eltolódott a hangsúly az igehirdetés felé, amelynek az lett a következménye, hogy az annyira a középpontba került, hogy minden más liturgiai elem pusztán csak szükséges elemként létezett a továbbiakban. Így torzult el a gondolkodás és a felfogás a református istentisztelet tekintetében.

A legutóbbi időkben, évtizedekben a magyar református igehirdetés és istentisztelet viszonyában talán mindennél jobban felerősödött az a tendencia, hogy az igehirdető a textusból exegetikailag, teológiailag helyes vagy helytelen módon megfogalmazott téma, illetve a témájához talált textus abszolút dominanciája alatt tematizálja az egész istentiszteletet, beleértve a mondanivalóhoz igazított énekkrenddel, ami által pl. az egész istentisztelet kiszakad akár az adott egyházi év szakaszának belső felépítéséből, logikájából, ráadásul sok esetben elvész az adott ének eredeti szándéka vagy akár történetileg rögzült funkciója is (ez utóbbi lehet többretegű).

Nem lehet azt állítani, hogy a sokszínűség, a sokrétűség, az istentisztelet autentikus elemeinek összetalálkozása megszegényítené az istentiszteletet. Reggeli, esti, bűnbánati, hálaadó, ünnepi stb. istentiszteleten revelatív és meggazdagító az ilyen alkalmakra írt, történeti szövegek önálló alkalmazása, még akkor is, ha a „témakapcsolat” nem is áll olyan mértékben fenn, mint ahogyan a fenti leírásból kitűnik. Ez utóbbi esetben a szituáció hasonlósága a kapcsolóelem. A készülés közbeni figye-

⁶⁹ A kiadvány értékelését lásd még: PAP Ferenc: „Reformátusok a kegyelem trónusánál.” *Teológiai alapelvek és a mai magyar református istentisztelet kérdései*. In: Collegium Doctorum, 7. évf., 2011. 180–192.

lem beszűkülése és a hangsúlyeltolódások miatt számos esetben előfordul(hat), hogy a gyülekezet még ünnepnapokon sem énekel vagy nagyon korlátozott mértékben énekelhet az adott ünnepnaphoz, ünnepkörhöz kapcsolódó éneket, mivel a téma miatt a figyelem másra fordul. Sok helyütt megszűnt már az, hogy adventben adventi, karácsonykor pedig karácsonyi, nagyhéten pedig nagyheti éneket énekel a gyülekezet az istentiszteleten, hanem ezek esetleg máskor fordulnak elő.

Ha pl. a XIX. század szemléletét és gyakorlatát kritizáljuk (lásd pl. ún. idegen vagy szokatlan témák), akkor korunk gyakorlatát is ugyanígy kritikával kell illetnünk. Habár a prédikációs kötetek alapján csak a prédikátori gyakorlatot lehet megismerni, nem feledkezhetünk meg arról, hogy az évszázadokkal ezelőtti népnevelő, erkölcsnevelő, praktikus ismereteket közvetítő „prédikációk” is istentiszteleti, énekes-imádságos kontextusban hangoztak el, amikor még az imádság hosszabb és klasszikusabb felépítésű volt (lásd pl. a használt imádságos könyveket), valamint éneklés is volt a gyülekezetben, ahol az énekanyag lecserélése ellenére az éneklés és az ének által közvetített üzenet jelenléte jóval hangsúlyosabb volt, mint manapság.

Ha csak az igehirdetés színvonalának emelésén fáradozunk, véleményem szerint pusztán csak félmegoldást találunk, mert ezzel megint csak azt erősítjük a lelkészekben és a gyülekezeti tagokban, hogy csak az igehirdetés a fontos, a többi pedig elenyésző. Azt szoktuk mondani, hogy egy istentisztelet csak akkor jó, ha a prédikáció jó, ami csak részben igaz, mert ha az igehirdetés nem lesz több egy független, levegőben lógó, önálló zárványnál, akkor az nem istentisztelet lesz, hanem pusztán csak egy komolyzenei aláfestésben előadott retorikai szóömleny. Jó lenne, ha végre újra felfedeznénk, hogy az istentiszteletnek van belső logikája, egy belső menete, igen: drámája, amelyet az ige határoz meg. Nem a textus, nem a lekción, nem az ifjúsági vagy gyülekezeti ének egy sora, hanem az ige. Az a Teremtő Szó, amelynek nyomán teremtetett a világmindenség, és amely testet öltött Krisztusban. Ez az ige az alapja az igehirdetésnek, de minden olyan liturgiai elemnek is, amelyek szintén az igéből származnak, és vezethetők le. Így lesz teljessé és egységessé az istentisztelet, amelyben mindennek rendelt és megfelelő helye van: az igehirdetésnek és a liturgiának.

Felhasznált irodalom

- A Magyar Református Egyház Isteniszteleti Rendtartása. Összeállította a Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinatának Liturgiai Bizottsága* D. Dr. CSIHA Kálmán püspök elnöke alatt Budapest 1997. Kolozsvár, 1998.
- B[ILKEI] PAP István: *Homiletika*. Budapest, 1944.
- B[ILKEI] PAP István: *Liturgika*. Budapest, 1938-1941.
- BODONHELYI József: *A keresztyén (református) istenisztelelet elmélete. (Liturgika.)* Budapest, 1966-1967.
- BOROSS Géza: *A liturgika vázolata*. Budapest, 1984.
- CZEGLÉDY Sándor: *Liturgika*. Debrecen, 1996. (A Gyakorlati Theológiai Tanszék tanulmányi füzetei 8.)
- CSIKY Lajos: *Egyházzertartástan. (Liturgika.) Az ev. ref. lelkészek, de főként hittanhallgató tanítványai számára*. Debrecen, 1892.
- FEKETE Károly: *Makkai Sándor gyakorlati teológiai munkássága*. Debrecen, 1997. (Dissertationes Theologicae 3.)
- FEKETE Károly (szerk.): *Reformátusok a kegyelem trónusánál. A magyar református istenisztelelet megújulásának teológiai alapelvei*. Budapest, 2010.
- HUSZÁR Gál: *A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséreték és imádságok. Komjáti 1574*. Hubert Gabriella tanulmányával. Budapest, 1986.
- Isteniszteleti Rendtartás a magyar református egyház számára. Megállapította az országos zsinat 1929. évi 550. számú határozatával*. Budapest, 1930. (Református Egyházi Könyvtár XVI.)
- Isteniszteleti rendtartás a Magyarországi Református Egyház számára. Megállapította a VIII. Budapesti Zsinat 1985. április 17-én megnyílt 5. ülészakának 17. sz. határozatával*. Budapest, 1985.
- KOLUMBÁN Vilmos József: *Backamadarasi Kiss Gergely*. Kolozsvár, 2005. (Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 15.)
- KOZMA Zsolt: *Liturgika*. Kolozsvár, 2000.
- MAKKAI Sándor [...] (szerk.): *A mi isteniszteleletünk. Az Erdélyi Református Egyház Ágendáskönyve*. Cluj-Kolozsvár, 1929.
- MIHÁLYFI Ákos: *Az igehirdetés. Egyetemi előadások a lelkipásztorkodástan köréből*. Budapest, 1921.

- PAP Ferenc: „Reformátusok a kegyelem trónusánál.” *Teológiai alapelvek és a mai magyar református istentisztelet kérdései.* In: Collegium Doctorum, 7. évf., 2011. 180–192.
- PAP Ferenc: *Harminc éves az Istentiszteleti Rendtartás. Zárójeles és lábjegyzetes úrvacsorai kérdéseink nyomában.* In: ZSENGELLÉR József – KODÁCSY Tamás – ABLONCZY Tamás (szerk.): *Felelet a Mondolatra. Tanulmányok a 60 éves Bogárdi Szabó István tiszteletére,* Budapest, 2016. 337–355.
- PAP Ferenc: *Az egyházi év.* Károli Gáspár Református Egyetem–L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2016.
- PÁSZTOR János: *Liturgika. A magyar református istentisztelet múltja, jelene és jövője a Szentírás világosságában.* Komárno, ²2002.
- RAVASZ László (szerk.): *Ágenda. A Magyar Református Egyház liturgiás könyve.* Budapest, 1927. (Református Egyházi Könyvtár XV.)
- SAMARJAI [Máté] János: *Az helvetiai vallason levő Ecclesiáknak egyházi ceremonijokrol es rendtartásokrol valo könyvetske.* [...] Lőcse, 1636.
- SZERENTSI NAGY István: *Ágenda, az az, egyházi szolgálat-béli Okos Isteni Tisztelet’ módja. Mellyet a’ Felsőbbeknek parantsolatjára készített vala, Néhai Tifzteletes Túdós KIS Gergely, Sz. Udvarhelyi első Profefsor, és az Erdély Orfzági Venerab. R. Superintendentziának Generális Notáriusfa. Moft pedig némelly hozzá-adáfokkal megbövitve, az ezzel élni akaró Szolga Tárfainak hafznokra [...].* Győr, 1788.
- SZETEY Szabolcs: *Adatok a magyar református prédikációs gyakorlat újraértékeléséhez 1784-1878 között.* KRE–L’Harmattan, Budapest, 2016.
- TÓTH Ferenc: *Liturgika, mellyben, A’ Helvétziai Vallástételt követő Ekklesiáknak Egyházi Tzeremóniáik, Rendtartásaik, és az Egyházi Szolgáknak azok körül való foglalalaltságaik, ’s kötelefségeik adatnak elől.* Győr, 1810.
- TÓTH Mihály: *Egyházszertertástan alap vonalai. Tekintettel a Magyar Ref. Egyházra.* Debrecen, 1873.
- VADAS József – NAGY Péter: *Ágenda. Szertertási beszédek és imák, az erdélyi Ev. Ref. Anyaszentegyház rendtartása szerint.* Kolozsvár, 1866.
- ZSARNAY Lajos: *Paptan.* Sárospatak, ²1857.